

Marko JOSIPOVIĆ

FILOZOFIJA U PROGRAMU STUDIJA I U DJELIMA PROFESORA VRHBOSANSKE KATOLIČKE TEOLOGIJE

Sažetak

Kad je prva generacija travničkih gimnazijalaca maturirala 1890. god., otpočela je 1. rujna iste godine s radom i današnja Vrhbosanska katolička teologija. Tada je otpočeo i sustavni studij filozofije na ovoj ustanovi, koji je zbog ratnih neprilika bio prekinut 1944. god., da bi tek u jesen 1969. god. bio nastavljen ponovnim otvaranjem Bogoslovije.

Program studija kao i kvalitet priručnika koji su korišteni, pokazuju da studij filozofije na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u razdoblju do 1944. god. nije zaostajao za ondašnjim studijem na drugim europskim učilištima sveučilišne razine. Isto vrijedi i za kasnije razdoblje kad je program studija prilagođen normama Drugoga vatikanskog koncila. I kvalificiranost profesora doprinijela je zavidnoj razini studija filozofije na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji. Jedan od profesora bio je od 1897. do 1900. god. i istaknuti i plodni neoskolastik na germanskom govornom području Max Limbourg (1841.-1920.), prethodno ugledni profesor u Innsbrucku. Od brojnih drugih profesora u razdoblju do 1944. god., uz predavanja, svojim pisanim djelima istakli su se Max Horrmann (1860.-1943.), koji je kršćanski nazor i nauk branio od raznih aktualnih pokreta i nazora, primjerice modernizma, te Ferdinand Schüth (1855.-1927.), koji se posvetio pitanju metafizike umjetnosti. U tom razdoblju svojim pisanim djelima najviše se istakao Franjo Šanc (1882.-1953.), koji je u Sarajevu istraživanjima Aristotelova hilemorfizma i teodicejskih pitanja izrastao u vrlo dubokog i plodnog metafizičara i koji je svojim ukupnim djelom znatno obogatio hrvatsku neoskolastičku filozofiju, iako je podrijetlom Slovenac.

U razdoblju od ponovnog otvaranja Vrhbosanske katoličke teologije pečat filozofskom studiju na njoj dao je isusovac Miljenko Belić (1921.-2008.), vrstan i jasan profesor, dubok mislilac, jedan od najuglednijih suvremenih metafizičara među Hrvatima, a i u svijetu cijenjen i uvažavan, koji se je intenzivno bavio proučavanjem kako antičke Aristotelove tako i filozofije sv. Tome Akvinskog, sv. Bonaventure i Duns Scota, te pozorno pratio razvoj suvremene misli. Zaključno se može reći da filozofija koja se izučava na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji jest neoskolastička filozofija, dakle skolastika, u prvim desetljećima više sa surazijanskim a kasnije više s izvornim tomističkim predznakom, osvježena novijim postignućima, koja se osvrće na sustave i ideje suvremenih laičkih filozofija i znanstvenih teorija. Ona je uskladena i programski i idejno s naukom što ga promiče i zastupa učiteljstvo Katoličke Crkve.

Uvod

Treba podsjetiti da je papa Leon XIII. bulom *Ex hac augusta* od 5. srpnja 1881. obnovio redovitu crkvenu upravu u BiH, da je prvi vrhbosanski nadbiskup dr. Josip Stadler iste godine imenovan a 15. siječnja 1882. preuzeo upravu Nadbiskupije i već u jesen te godine otvorio dječjačko sjemenište i gimnaziju u Travniku, da je prva generacija sjemeništara maturirala 1890. god. te da je 1. rujna iste godine otpočela s radom i današnja Vrhbosanska katolička teologija (VKT). Tada je otpočeo i sustavni studij filozofije na ovoj ustanovi, koji je zbog ratnih neprilika 1944. god. bio prekinut, da bi tek u jesen 1969. god. bio nastavljen ponovnim otvaranjem Bogoslovije.

Razumljivo je da su počeci studija filozofije određeni i uvjetovani okolnošću da je pokret obnove skolastike u to vrijeme bio snažno zahvatio katoličke krugove,¹ jer to je vrijeme kad se nastojalo provoditi nauk, sugestije i upute pape Leona XIII. iznesene u enciklici *Aeterni Patris* (1879.), u kojoj je naglasak stavljen na nauk sv. Tome Akvinskoga,² a na čelu Vrhbosanske nadbiskupije i osnivač njenoga teološkoga učilišta bio dr. Josip Stadler (1843.-1918.), zagovornik i promicatelj skolastičke filozofije u uvjetima i okolnostima širenja novih i modernih filozofsko-znanstvenih ideja i sustava i na ovim prostorima, a koji su nespojivi s kršćanskim nazorima.³

Sve to dalo je pečat studiju filozofije na VKT, koji je bio u funkciji te-

¹ Iscrpnno neoskolastičku filozofiju s obiljem literature obrađuje: E. CORETH, W. M. NEIDL, G. PFLIGERSDORFFER (Hrsgb.), *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts*, Band 2: *Rückgriff auf scholastisches Erbe* (u daljnjim bilješkama skraćeno: ChPh, II.), Graz-Wien-Köln, 1988.

ološke formacije budućih svećenika, što je praktički ostalo i dalje, pa i kad je VKT nakon Drugoga vatikanskog koncila bila 1969. god. ponovno otvorena. Tek u novije vrijeme filozofsko-teološki studij upisuju i redovnice, doduše malobrojne, te također katolički mladići koji nisu svećenički kandidati i djevojke.

I. Program, profesori i obilježje studija filozofije

U službenom glasilu Nadbiskupije, pri najavi početka rada VKT, istaknuto je da je raspored studija općenito ureden "prema osnovi bogoslovnih fakulteta po austrougarskoj monarhiji, uz taj dodatak, da se tečajem 4 godišta uzmu sve grane filozofije", te k tomu da je predavanje povjerenno "častnim ocem Isusovcem".⁴ Studij su upisivali studenti koji su maturirali u travničkoj gimnaziji, što znači u skladu sa i danas vrijedećim kriterijima za sveučilištarce. Osim redovitih predavanja pojedinih filozofskih traktata, određenih prema redu studija, u intelektualnoj formaciji važno mjesto zauzimale su *rasprave (disputationes)*: neke su se održavale tjedno, neke mjesečno te tzv. javne (*disputatio publica*), kojima je svake godine obilježavan blagdan sv. Tome Akvinskog, a održavane su i u drugim prigodama, primjerice u sklopu svećanih akademija o raznim obljetnicama i jubilejima.⁵

- 2 Enciklika je po prvi put objavljena u: *Acta Sanctae Saedis* 12 (1879) 97-115, a već u rujnu i početkom listopada 1879. u hrvatskom prijevodu: "Okružnica nj. svetosti pape Leona XIII. (...) Jedinorođeni Sin vječnoga Oca", u: *Katolički list* 30 (1879., br. 37-40) 289-291, 297-299, 305-307, 313-315. O nastanku i značaju enciklike i obilnoj literaturi o njoj vidi: AA. VV., *Atti dell'VIII Congresso Tomistico Internazionale*, I: *L'Enciclica Aeterni Patris nell'arco di un secolo*; II: *L'Enciclica Aeterni Patris. Significato e preparazione*; III: *L'Enciclica Aeterni Patris. Suoi riflessi nel tempo*, Città del Vaticano, 1981.; A. PIOLANTI, *Il tomismo come filosofia cristiana nel pensiero di Leone XIII*, Città del Vaticano, 1983.; R. AUBERT, "Die Enzyklika *Aeterni Patris* und die weiteren päpstlichen Stellungnahmen zur christlichen Philosophie", u: *ChPh*, II., str. 310-332. Kao zanimljivost vrijedno je spomenuti da je "po dru. Fuchsu i dru. Hiptmairu" hrvatski komentar te enciklike ubrzo po izdavanju priredio C. GRUBER, "Kršćanska filozofija po katoličkih školah u duhu angjeoskoga učitelja sv. Tome Akvinjanina obzirom na najnoviju encikliku *Aeterni Patris*", u: *Katolički list* 31 (1880, br. 7-12, 14-15) 49-52, 57-60, 65-68, 77-79, 85-86, 89-91, 105-107, 113-115.
- 3 O Stadlerovoj filozofiji vidi poglavito: Ž. PAVIĆ, *Philosophia fundamentalis Josipa Stadlera*, Sarajevo 2006.
- 4 *Vrhbosna* 4 (1890), 255.
- 5 M. JOSIPOVIĆ, "Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ", u: P. SUDAR - F. TOPIĆ - T. VUKŠIĆ (ur.), *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890.-1990. Zbornik radova znanstvenoga simpozija održanog u Sarajevu 3. i 4. srpnja 1991. prigodom obilježavanja stote obljetnice postojanja Bogoslovije*, *Studia Vrhbosnensia* 5, Sarajevo - Bol, 1993., str. 102-107.

Program studija nakon što je Bogoslovija ponovno otvorena 1969. god. prilagođen je normama Drugoga vatikanskog koncila. Predmeti su već određeni crkvenim dokumentima. Zbog domaćih prilika i u skladu s dokumentima Crkve, uveden je i studij marksizma, a kad je došlo do demokratskih izbora i pada socijalizma, umjesto marksizma uveden je predmet Filozofija kod Hrvata. Danas, kad se pokušava provoditi Bologna, umanjen je broj sati za neke predmete, primjerice za Ontologiju, što je ipak osiromašenje, no preko izbornih predmeta nešto se može nadoknaditi.

Tijekom cijele povijesti VKT, već površnim pogledom može se ustanoviti da su priručnici korišteni za studij filozofije bili oni isti koji su u pojedinim razdobljima korišteni na sličnim učilištima diljem Europe, uglavnom isusovačkih autora. S obzirom na korištenje priručnika, o čemu su predmetni profesori slobodno odlučivali, uočljiva je tendencija posuvremenjivanja. Sve do pred završetak Drugoga svjetskog rata i profesori i studenti služili su se priručnicima istaknutih neoskolastičkih autora na latinskom jeziku, primjerice S. Schiffinija, H. Noldina, M. Limbourga, S. Tongiorgija, V. Cathreina, K. Fricka i J. Donata, suarezijancima i tomistima, prema kojima se filozofija izučavala na sličnim teološkim učilištima po Europi, što se također pozitivno odrazilo na studij filozofije na VKT u Sarajevu. Nije pretjerano ustvrditi da s obzirom na kvalitet priručnika, kao i s obzirom na program, studij filozofije na VKT nije zaostajao za ondašnjim studijem na drugim europskim učilištima sveučilišne razine.⁶

To isto vrijedi i s obzirom na kvalificiranost predavača. Više njih, u prvim desetljećima, imali su čak dva doktorata a i iskustvo stečeno na europskim isusovačkim kolegijima, a dolazili su u prvo vrijeme uglavnom iz Innsbrucka, tako da se može reći da su filozofsko-teološki duh a i ozbiljnost i studijska disciplina upravo odatle dolazili u Sarajevo. Što se tiče toga razdoblja treba upozoriti da je od 1897. do 1900. god. filozofiju predavao i istaknuti i plodni neoskolastik na germanskom govornom području Max Limbourg (1841.-1920.), prethodno ugledni profesor u Innsbrucku, koji, na žalost, za boravka u Sarajevu, koliko je poznato, nije ništa objavio, no prema njegovim priručnicima na latinskom jeziku dugo su, i prije i poslije, predavane metafizika, logika, kritika, kozmologija i psihologija, makar su priručnici s neznatnim izmjenama ponekad nosili ime drugoga autora (npr. H. Noldina).⁷

⁶ M. JOSIPOVIĆ, "Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ", str. 115-121.

⁷ O Limburgu i njegovu djelu vidi primjerice M. JOSIPOVIĆ, "Limbourg und Šanc - prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo", u: *Synthesis philosophica* (Zagreb) 16, vol. 8 (2/1993) 420-428. Vidi isti članak objavljen na hrvatskom: "Limbourg i Šanc - istaknuti neoskolastički filozofi na katedri Vrhbosanske visoke teološke škole", u: *Filozofska istraživanja* (Zagreb) 56-57, god. 15 (1-2/1995) 244-250.

Ubrzo su se među profesorima pojavila i imena Hrvata, Slovenaca i drugih Slavena, a najviše se istakao Slovenac podrijetlom, a koji je znatno obogatio hrvatsku neoskolastičku filozofiju, Franjo Šanc (1882.-1953.). Predavanje filozofije u Sarajevu započeo je već ak. god. 1919./1920. te nastavio 1924. i ostao profesorom sve do 1937. god., kad je premješten za stalno u Zagreb. U Sarajevu je Šanc izrastao u vrlo dubokog i plodnog metafizičara.⁸

Na katedri filozofije VKT u razdoblju do 1944. god. djelovali su i kao promicatelji i branitelji kršćanske misli u svome vremenu i pred suvremenim izazovima istakli su se također Ferdinand Schüth (1855.-1927.), Max Horrmann (1860.-1943.) i Ante Alfirević (1875.-1945.). Osim njih, u tom razdoblju filozofiju su predavali također sljedeći predavači: Adolf Hüninger (1849.-1910.), Franjo Ksaver Beller (1858.-1925.), Antun Jost (1864.-1939.), Matej Končar (1868.-1915.), Joseph Prenitzer (1869.-1915.), Franjo Klapuch (1866.-1925.), Wilhelm Weth (1866.-1920.), Emil Springer (1866.-1933.), Srećko Čuić (1880.-1932.), Jakov Benković (1894.-1984.), Filip Mašić (1894.-1978.), Antun Schenk (r. 1909.), Bogumil Remec (r. 1905.).

Nakon ponovnog otvaranja VKT 1969. god. podsjećamo da su filozofiju predavali isusovci Miljenko Belić (1921.-2008.), otprije dokazani metafizičar, koji je nedavno preminuo, zatim Radogost Grafenauer (r. 1919.), Antun Weissgerber (1921.-1989.), Ivan Pal Strilić (r. 1927.), Ivan Macan (r. 1939.), a neke traktate dijecezanski svećenici Rudolf Römer (1905.-1982.) i Ivan Čavar (1938.-2007.). Danas filozofske traktate na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji predaju Marko Josipović (r. 1948.), Anto Čosić (r. 1957.), Josip Lebo (r. 1963.) i Ivica Mršo (r. 1969.). Prema Belićevim i Macanovim priručnicima i danas se predaju ontologija, filozofska antropologija i filozofska epistemologija.⁹

Ako bismo htjeli okarakterizirati filozofiju koja se izučava na VKT, može se reći da je to upravo neoskolastička filozofija, dakle skolastika, u prvim desetljećima više sa surazijanskim a kasnije s tomističkim predznakom, osvježena novijim postignućima, koja se osvrće na sustave i ideje suvremenih laičkih filozofija i znanstvenih teorija. Dakako, ona je

8 O Franji Šancu i njegovu djelu, iako će u nastavku o tome još biti govoreno, doduše kraće, više vidi u članku: M. JOSIPOVIĆ, "Limbourg und Šanc - prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo", str. 428-440. Vidi isti članak objavljen na hrvatskom pod naslovom: "Limbourg i Šanc - istaknuti neoskolastički filozofi na katedri Vrhbosanske visoke teološke škole", str. 250-260.

9 O predavačima filozofije od 1890. do 1991. god. i njihovim djelima, nepotpuno i ukratko, vidi: M. JOSIPOVIĆ, "Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ", str. 107-115.

uskладena i programski i idejno s naukom što ga promiče i zastupa učiteljstvo Katoličke Crkve. Studij filozofije bi se zacijelo, zbog težnje za istinom i zbog traženja istine, a istine se ne treba bojati, s oprezom i uz veliku razboritost, mogao i trebao još više otvoriti suvremenim sustavima, u smislu suradnje i traganja za odgovorima na temeljna egzistencijalna pitanja, posebice glede pitanja koja su kompatibilna s temeljnim stajalištima katoličkoga nazora na čovjeka, svijet, Boga i na etička pitanja. Možda je došlo vrijeme da se i bioetičkoj problematici posveti više prostora. A onda pitanje dijaloga sa suvremenom filozofskom i znanstvenom mišlju! Ponekad se čini da se njima bavimo samo u pitanjima kad treba braniti kršćanske stavove. Ovdje imamo još dosta i naslijedenih materijalističkih i ateističkih nazora, a da ne govorimo kako smo neizbježno, upravo egzistencijalno zajedno stavljeni, rame uz rame, s ljudima drugačijih vjeronazora. Sa svima bi valjalo, čini se više razgovarati oko zajedničkog dobra, oko istine – radi nas i radi svih drugih, radi sadašnjosti i budućnosti.

2. Filozofski opus istaknutijih profesora

Iako svaki profesor VKT privlači pozornost, pogotovo imajući u vidu činjenicu da većina njih potječe iz drugoga kulturnoga, jezičnoga pa i religioznoga ambijenta, ovdje se ipak ograničujemo na predstavljanje djela istaknutih i zaslužnih profesora koja su nastala u vremenu njihova djelovanja na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji.

Nakon spomenutoga Maxa Limbourga, uglednoga i plodnog neoskolastičkog filozofa, u Sarajevo je na VKT iz Travnika premješten Max Horrmann (1860.-1943.).¹⁰ Rodom je iz Münchena, a među Hrvatima je djelovao 51 godinu, najvećim dijelom u Bosni, te se uvrstio među *znamenite i zaslužne Hrvate*.¹¹ Kao profesor raznih disciplina, djelovao je na VKT od 1900. do 1902., od 1905. do 1909. te od 1912. do 1920. god. Od 1912. do 1918. god. bio je i rektor Vrhbosanske katoličke bogoslovije.¹² U dva navrata predavao je filozofiju: od 1900. do 1902. god. sve filozofske discipline, a

¹⁰ Na naslovnim stranicama zasebno tiskanih djela, uz objavljene članke, te u našoj literaturi kao i u arhivskim zabilježkama, većinom se susreće verzija njegova imena: "Makso" ili "Maksimilijan Horman". Ovdje se donosi i dio prikaza djela Maxa Horrmanna kojega je autor već objavio: M. JOSIPOVIĆ, "Pregled skolastičke filozofske tradicije u BiH", u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 39-40 (1994), 365-367.

¹¹ *Znameniti i zaslužni Hrvati 1925-1925*, Zagreb, 1925., str. 108.

¹² P(ejo) Č(OŠKOVIĆ), "Horrmann, Maksimilijan (Horman, Hörmann; Makso, Max)", u: *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, svz. 5, Zagreb, 2002., str. 620.

od 1918. do 1920. god. samo jedan dio. Osim što je temeljito i iz izvora upoznao i promicao nauku sv. Tome Akvinskoga, čitao je djela novijih filozofa i modernu literaturu te pažljivo pratio vjerske prilike kod nas. Istakao se je svojim javnim nastupima i pisanjem. Shvativši kako je spiritizam, što ga je kod nas oko 1900. god. bio počeo otvoreno i u tisku propagirati odvjetnik dr. Hinko Hinković (1854.-1929.), štetan i poguban po katoličku vjeru, po Crkvi i po narod, Horrmann je, unatoč još nedovoljnom poznavanju hrvatskog jezika, nizom svojih predavanja u Zagrebu 1902. god., koja su i tiskom izdana, uspio raskrinkati ga i poprilično suzbiti njegovo daljnje širenje.¹³ Najviše zahvaljujući tom uspjehu privukao je na sebe pozornost krčkoga biskupa Antona Mahnića (1850.-1920.), koji ga je pozvao na suradnju u časopisu *Hrvatska straža*. Svojim raspravama i člancima Horrmann se svojski uključio u pokret obrane i obnove kršćanske misli među Hrvatima, zbog čega je taj časopis i bio pokrenut 1903. god. U njemu je objavio oko 50 svojih većih radova i uz to brojne kraće bilješke, većinom ne stavljajući ispod njih svoje ime, tako da ih je teško identificirati. No radovi u *Hrvatskoj straži* s njegovim imenom ili s inicijalima, pa i neki nepotpisani, a koji se s velikom vjerojatnošću mogu njemu pripisati, bjelodano svjedoče da je, kao i u slučaju pojave spiritizma, stajao na braniku kršćanskog svjetonazora, da je bio intelektualni stražar, koji je narod, napose vjeru i moral u njemu, i istinski znanost čuvao od opasnih aktualnih ili neposredno prijetećih filozofskih i drugih ideja i pokreta. Primjerice, istražio je i sustavno izložio pojavu i razvoj liberalizma uopće i u okviru njega liberalnog katolicizma, osvrćući se u tom kontekstu na ideje prosvjetitelja, te Eduarda von Hartmanna, A. Schopenhauera, napose na Nietzscheove krilatice “Bog je umro”, “Sve je slobodno” itd. Već u doba francuskog prosvjetiteljstva i revolucionarnih previranja liberalizam je toliko bio zahvatio duhove da je, napominje Horrmann, bilo čak opasno isticati vrijednost klasične antičko-srednjovjekovne filozofije: “...teško onome, tko bi se usudio, te savjetovao: Natrag iz tog bezkrajnog labirinta, natrag k tisućljetnoj filozofiji Aristotela, Platona i sv. Tome!”¹⁴ A konkretno nabrajajući i pobliže analizirajući “liberalne slobode” upozorio je da npr. zahtjev za slobodom “mišljenja” prikriveno uključuje “slobodu zablude i slobodu besmislenosti”, a “vjerska sloboda” da vodi ka slobodi od moralnog zakona.¹⁵ Horrmann je također vrlo kritičan spram darvinizma i uopće evolucionizma; on ih razmatra pod različitim vidicima, napose evolucionizam, te između ostalog dokazuje da oni dovode u pitanje, štoviše ruše

13 Konferencije održane u Zagrebu iste su godine čak po drugi puta tiskane: M. HORMAN, *Spiritizam promatran po priznanjima najglasovitijih spiritista*, Zagreb, 1902.

14 M. HORMANN, *Liberalizam i liberalni katolicizam*, u: *Hrvatska straža* 1 (1903) 212; cijela rasprava zahvaća str. 38-61, 192-215, 329-349, 471-485.

15 *Isto*, str. 332-335.

čak samu znanost.¹⁶ Aktualnu životnu problematiku obrađuju i članci objavljeni u svibnju i lipnju 1906. u *Hrvatskom dnevniku* u Sarajevu i iste godine zasebno izdani u Zagrebu u obliku brošure pod naslovom *Socijalno pitanje*.¹⁷ Socijalno pitanje, a na razmatranje toga pitanja potakle su ga nepovoljne posljedice tadašnjih društvenih prilika u BiH, autor smatra važnijim od svih drugih trenutnih pitanja. U okviru te problematike posebice se zaustavlja na *radničkom pitanju* istražujući razloge koji su doveli do “žalosnog i kritičnog stanja” po radnike.¹⁸ On razlog prepoznaje prije svega u *gospodarsvenoj slobodi* koju zagovara “moderni liberalizam”, tako da radnik ostaje “bez ikakve državne zaštite” i prinuđen zadovoljiti se niskom nadnicom,¹⁹ te također u činjenici što je moderno doba, zatrovano liberalizmom, na mjesto objavljene vjere, kao čvrstog temelja društvenog života, postavilo “onu nazovi – znanost, onu ‘filozofiju’, čiji se sustavi i nazori mijenjaju kao zimске i ljetne haljine”,²⁰ no koja, zaogrnutu plaštem znanosti socijaldemokratskog proletarijata, zavodi radnike i pretvara u sredstvo izrabljivanja naroda. Na kraju Horrman, zalažući se za kršćansku, a protiv socijalne demokracije, s proročkim pogledom u budućnost, odlučno tvrdi: “Ako pobijedi socijalna demokracija, to će biti najgroznija katastrofa, što je svijet vidio; pobijedi li kršćanska demokracija, bit će to preporod i ljepša budućnost ljudskome društvu.”²¹

Nešto kasnije, 1909. god., Max Horrman u sarajevskoj *Vrhbosni* pozornost posvećuje modernizmu koji želi skolastičku filozofiju zamijeniti modernom. Slolastika “kao propedeutika teologiji i kao potporan špekulativnoj dogmatici imala bi iščeznuti te ustupiti mjesto novijem mudroslovlju”, što je, međutim, prema Horrmanu vrlo pogibeljno “za teologiju i za samu vjeru”.²² Podsjećajući na osnovna obilježja moderne filozofije i na razlike sa slolastičkom filozofijom, Horrman naglašava da je među njima temeljni spor zbog različitog poimanja istine; naime, moderna filozofija nijeće stalne i objektivne istine i zastupa “da se svaka istina dalje i dalje razvija te uvijek ostaje tek relativna i promjenljiva, tako te naš pojam nikad ne može stalno odgovarati stvari”.²³ Promičući i zastupajući moder-

16 M. H., "Evolucionizam obara temelje znanosti", u: *Hrvatska straža* 2 (1904) 151-163, 297-305. Iako nisu potpisani, Horrman je najvjerojatnije autor i sljedećih članaka o evolucionizmu: "Nova estetika evolucionizma", u: *Hrvatska straža* 3 (1905) 48-57, 179-198; "Evolucionistička vjera", u: *Hrvatska straža* 3 (1905) 588-617.

17 M. HORMAN, *Socijalno pitanje*, Zagreb, 1906.

18 *Isto*, str. 6.

19 *Isto*, str. 9.

20 *Isto*, str. 12.

21 *Isto*, str. 45.

22 H. M., "Borba protiv skolastične filozofije", u: *Vrhbosna* XXIII (1909) 1.

23 *Isto*, str. 2-3.

nu filozofiju, modernizam se i na području vjere odriče “stalnih i nepromjenljivih istina” i “taj evolucionizam” ustvari jest središnja točka njegova nazora, ističe Horrmann, te tvrdi: “Modernizam je istovjetan sa agnosticizmom”, potkrepljujući to navodima iz enciklike *Pascendi* pape Pija X. iz 1907. god. Zaključujući svoj letimični pogled na modernizam i borbu protiv skolastike Horrmann podvlači: “Na najpogibeljniji način prevario bi se onaj, koji bi mislio, da će žrtvom kršćanske filozofije moderni bezvjerski svijet predobiti za katoličku Crkvu. I na filozofijskom polju vrijeđi riječ Isusova. ‘Istina će vas osloboditi’. Na vjersku istinu ne može čovjeka pripravljati filozofska zabluda, nego samo filozofska istina.”²⁴

Nakon kritike modernizma, neprijateljskoga prema skolastičkoj filozofiji, Horrmann je u istom godištu *Vrhbosne* objavio članak o peripatetičko-skolastičkoj filozofiji. Izlaganje je započeo citiranjem Aristotela, da je, naime, početak filozofije bilo “začugjenje”, odnosno ono što se redovito naziva ontološkim divljenjem. On s velikim respektom ističe uvide i spoznaje do kojih su došli Pitagora, Sokrat, Platon i napose Aristotel, kojemu bijaše, kako piše, “vjerska ideja cilj i vrhunac svakoga mudroslovlja... Bog je po nauci Aristotelovoj i cilj, za kojim teže svi ljudi, jer je on najbolji, koji u sebi sjedinjuje sve, što je visoko, dobro i lijepo”. Autor je zadivljen, a o tome citira i renomirane suvremene povjesničare filozofije i znanosti, Aristotelovim veličanstvenim pogledom na “makrokosmos” i “mikrokosmos”, “na svijet izvan čovjeka i na samu ljudsku narav”. Osim toga, “Aristotelova nauka o duši veoma je duboka i uzvišena”.²⁵ Horrmann u nastavku iznosi sažeto povijesni razvoj peripatetičke filozofije, koju je “providnost Božja novorogjenoj Crkvi Kristovoj metnula pred noge”, kao pouzdano oružje protiv prvih hereza: “gnosticizam, poslije maniheizam i arijanizam”. Nakon toga došlo je razdoblje velikih crkvenih otaca i s njima do procvata kršćanske peripatetičke filozofije, jer su oni utemeljili “kršćansku filozofsku špekulaciju, koja se nije više ograničila na obranu vjerskih dogmata, nego ih duboko i svestrano razložila i rasvijetlila”.²⁶ U srednjem vijeku ta je filozofija dalje izgrađivana, doradivana, usavršavana i sistematizirana. To je djelo “velikih majstora”, poput Aleksandra Haleškoga, Alberta Velikoga, Tome Akvinskoga, Bonaventure, Henrika Gentskoga i drugih. Usprkos suvremenim kritikama nekih ondašnjih

²⁴ *Isto*, str. 3.

²⁵ H. M., "O postanku peripatetičko-školastičke filozofije", u: *Vrhbosna XXIII* (1909) 91-92. Članak zahvaća stranice 91-94 i 105-108.

²⁶ *Isto*, str. 92-93. Horrmann je uvjeren da su Pitagora, Sokrat, Platon i Aristotel "instrumenta providentiae" preko kojih je Bog pogane pripremio za dolazak Spasitelja, citirajući pritom Klementa Aleksandrijskoga, prema kojemu je "filozofija odgajala grčki narod za Krista kao što zakon Mojsijev narod izraelski". Kao utemeljitelje "kršćanske filozofske špekulacije" autor izričito spominje Atanazija, Bazilija, Grgura Nazijanskog, Grgura Nisenskoga i Augustina.

prirodoslovnih zabluda, Horrmann naglašava: "Imamo puno razloga, da se u velike divimo dubini, ženijalnosti i oštromnosti tih starih mislioca... No ni sa današnjeg prirodoznanstvenog gledišta ne ćemo prezirati one stare, kada čitamo o gorostasnoj djelatnosti jednoga Alberta Velikoga, Rogera Bakona i drugih školastika XII. i XIII. vijeka na polju eksperimentalnih znanosti."²⁷ Ubrzo nakon vrhunca razvoja skolastike došlo je koncem srednjega vijeka do dekadence, autor kaže da je skolastika "nekako spavala svoj zimski san", djelomično u formalnom smislu, te posebno glede jezika i metode, da bi došlo do druge skolastike te nakon daljnjih uspona i padova do procvata nove skolastike, koju Horrmann, rabeći naslov knjige E. L. Fischera, smatra trijumfom kršćanske filozofije na koncu 19. st. Svoj optimizam glede perspektiva skolastičke filozofije, nadajući se da će ona "doživjeti novo zlatno doba", autor gradi na uvjerenju da "će se katolički filozofi budućnosti na najveću korist filozofske špekulacije služiti ogromnim materijalom modernih znanosti, osobito prirodoslovlja". To na koncu obrazlaže: "Školastička filozofija nosi na sebi i ovaj kriterij istine, da se ne samo ne kosi sa nijednim stalnim rezultatom drugih znanosti, nego si može rezultate ostalih znanosti utjeloviti u skladnu cjelinu."²⁸

Vrijedan prilog filozofiji na ovim prostorima dao je Ferdinand Schüth (1855.-1927.) rodom iz Westfalije, predavač na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji ak. god. 1898./1899. te od 1910./1911. do 1917./1918. Posvetio se je između ostaloga metafizici umjetnosti, koju je obradio u duhu neoskolastike, što predstavlja jedinstven slučaj za ovo podneblje: svoju studiju o metafizici umjetnosti napisao je u Sarajevu a objavio u nastavcima 1918. god. u časopisu *Hrvatska straža*, što ga je 1903. god. pokrenuo A. Mahnić, koji se i sam bavio pitanjima estetike unutar neoskolastike.²⁹ Na koncu drugoga nastvaka najavljeno je daljnje izlaganje ove teme, no nastavak nije objavljen vjerojatno samo zbog toga što je časopis prestao izlaziti. Objavljena dva dijela studije obuhvaćaju više od 65 stranica časopisa.³⁰

U ovoj svojoj studiji Schüth se osvrće na prilike u svijetu teorije umjetnosti i na stavove filozofa i estetičara o umjetnosti. U prvom dijelu, uvodeći u problematiku, on poglavito ukazuje na nepovoljan odnos suvre-

²⁷ *Isto*, str. 93.

²⁸ *Isto*, str. 105-108.

²⁹ Usp. M. JOSIPOVIĆ, "Pojam i pregled razvoja neoskolastike", u: *Filozofska istraživanja* 53-54, god. 14 (2-3/1994) 448.

³⁰ F. SCHÜTH, "K metafizici umjetnosti", u: *Hrvatska straža* 16 (3/1918) 125-156; 16 (5/1918) 257-283. Poznato je da je uz nekoliko drugih članaka, primjerice u *Vrhbosni*, objavio i knjige: *Das Leben Mariä in seiner Beziehung zum christlichen Leben im Menschen*, Verlag St. Josef-Bücherbruderschaft, Klagenfurt, 1908. te *Theorie des mündlichen Vortrages besonders für Redner und Prediger*, Herder Verlag, Freiburg i. Br., 1915.

menika spram filozofije uopće i spram metafizike, što se odražava i na vrednovanje i pozicioniranje estetike unutar filozofije odnosno općenito unutar ljudske djelatnosti, zbog čega se upravo bavi određenjem pojmova ključnih za pravilno razumijevanje ovoga pitanja, s tim da pišući u Sarajevu, koristi isključivo tadašnju njemačko-austrijsku literaturu.

Prema Schüthu pod metafizikom umjetnosti podrazumijevaju se najopćenitiji i najviši principi, obrađeni u metafizici, posebno u ontologiji i psihologiji, ukoliko se tiču "umjetnosti", do kojih se treba uspeti na neki način svaka "teorija umjetnosti", svaka "znanost umjetnosti i svaka eksperimentalna estetika", kao do rezultata svojih analiza i eksperimenata. Ovo uključuje dva oprečna puta, ali oba trebaju voditi istom cilju, tj. svestranjem tumačenju, razumijevanju i prosudbi umjetničkog stvaralaštva, što je moguće tek na temelju čvrstih normi i principa. Zbog toga prava "opća znanost umjetnosti" bit će upravo ona koja se razmjerno jednako obazire na oba puta, apriorni i aposteriorni, te primjenjuje obe metode. Pritom je važno izbjegavati jednostranost, a moći će joj se othrvati onaj koji s uzvišenog vidikovca metafizike, odakle ima šire obzorje pred sobom tako da može jasnije, bolje i objektivnije gledati na svoj predmet i na odnosna pitanja, prosuđuje suprotnu metodu i rezultate do kojih se njom dolazi.³¹

Autor se uspinje na taj vidikovac metafizike da bi obradio najvažnija načelna pitanja estetike i znanosti umjetnosti, pri čemu se tijesno vezuje na aristotelovsko-skolastičku filozofiju ("philosophia perennis"), sa suzdržanom nadom, izraženom riječju "možda", da će doprinijeti razjašnjenju pojmova i obrani načela koja pomažu boljem vrednovanju te eventualnom ispravljanju i tumačenju valjanih rezultata modernog empiričkog istraživanja. On želi ne samo iznijeti svoje poglede, nego navesti također i druga i drugačija stajališta, također iz kruga mislilaca koji zastupaju mišljenje oprečno kršćanstvu. On nagoviješta da će se pokazati kako se "najopćenitiji i najnoviji rezultati moderne znanosti umjetnosti posve dobro slažu" s metafizičkim načelima kršćanske filozofije, naravno uz pretpostavku da se pojmovi temeljito razjasne.³²

Autor navodi razna poimanja ljepote te kritizira neka glavna mišljenja protivna tradicionalnoj kršćanskoj filozofiji. Prvo je na udaru kritike Kantovo subjektivističko shvaćanje ljepote, a zajedno s tim i shvaćanja onih koji ljepotu stavljaju u ovisnost jedino o subjektivnom shvaćanju i o nazoru pojedinca. Tomu nasuprot on naglašava "da ljepota nije djelovanje subjekta ili čin ili afekcija duha' već svojstvo u samim stvarima u potpu-

³¹ F. SCHÜTH, "K metafizici umjetnosti", u: *Hrvatska straža* 16 (3/1918) 125-128.

³² *Isto*, str. 128-129.

noj objektivnoj istinitosti, neovisno od razuma našega". Dosljedno, "ljepota pripada samim stvarima, ali ipak samo ukoliko se smatra odnos njihov k razumnom duhu".³³ Suprotno tumačenjima ljepote oslonjenima na materijalistički nazor na svijet, Schüth brani tezu "da je ljepota kao takova nešto nadosjetno", te također kritizira i odbacuje panteističko ili pseudo-idealističko a i neka druga, da bi se zadržao na kraćoj definiciji sv. Tome Akvinskoga: "Pulchra dicuntur, quae visa placent – Lijepo je ono, što nam se mili, kad ga pogledamo" (*Summa Th. I, q. 5, a. 4, ad 1*), kao najboljoj i metafizičkoj definiciji, u kojoj analizira dvije riječi: "visa" i "placent". Slijedi da je ljepota, kaže autor na kraju, "objekat čiste duševne radosti u gledanju, tj. u duševnom posjedu onoga, što duhu dolikuje iliti dobra unutar njega".³⁴

Schüthova studija ostala je *nedorečena*, a bilo je planirano navedenu definiciju ljepote u nastavku pobliže objasniti i obrazložiti te izvući praktične zaključke o teoriji umjetnosti.³⁵ Uprkos tomu, studija je prvi do sada poznati rad o ovom pitanju ovako impostiran, napisan i objavljen na hrvatskom jeziku u prvih 20 godina 20. st. U europskim razmjerima ovaj Schüthov prinos nije velik, ali iz sarajevske perspektive i u našim ondašnjim okolnostima zaslužuje pozornost.

Najviše pisanih djela iz razdoblja predavanja filozofije u Sarajevu za sobom je ostavio spomenuti Franjo Šanc, koji se u svoje vrijeme ovdje potvrdio kao valjani filozof i svojim istraživanjima i djelom stekao ugled čak i izvan europskih granica. Iz ovoga vremena njegovoga spisateljskog stvaranja potječu zapažene i vrlo dobro ocijenjene knjige o dvostrukom hilemorfizmu kod Aristotela,³⁶ koju je iscrpno prikazao p. Miljen-

³³ F. SCHÜTH, "K metafizici umjetnosti", u: *Hrvatska straža* 16 (5/1918) 257-259.

³⁴ *Isto*, str. 259-283. Autor navodi i sljedeću Tominu definiciju: "Ad rationem pulchri pertinet, quod in eius aspectu seu cognitione quietetur appetitus... ita quod... pulchrum dicatur, cuius apprehensio placet - Na bit ljepote spada, da se u gledanju ili spoznaji njezinoj smiri težnja... tako, te će se nazvati lijepim ono, čije nam se zamjećivanje mili" (*Summa Th. I-II, q. 27, a. 1, ad 3*).

³⁵ *Isto*, str. 283.

³⁶ F. ŠANC, *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materia et forma in ordine physico et metaphysico in elementis terrestribus considerata*, Hrvatska bogoslovska akademija, svezak IX, Zagreb, 1928. Djelo je izišlo prvo u nastavcima u: *Bogoslovska smotra* 15 (1927) 177-208, 289-320, 433-464; *Bogoslovska smotra* 16 (1928) 66-88. Po objavljivanju djela uslijedile su mnogobrojne recenzije kako u domaćim tako i u inozemnim časopisima, a najznačajnije odlomke s odgovorima na prigovore donosi F. ŠANC, "Quid viri docti censuerint de opere, cui titulus 'Sententia Aristotelis de compositione corporum'", u: *Bogoslovska smotra* 19 (1931) 305-312.

ko Belić,³⁷ te o Božjoj egzistenciji i naravi,³⁸ o kojoj je također ponešto pisano,³⁹ te mnogobrojne znanstvene rasprave i članci⁴⁰ kao i recenzije. Ovdje se ukratko prikazuju Šancova opredjeljenja i rezultati njegovih istraživanja u tom razdoblju.

Šancova temeljna filozofijska opcija izražena u tiskanim djelima za vrijeme djelovanja u Sarajevu potpuno se podudara s njegovom filozofsko-teološkom formacijom i s dugotrajnom profesorskom djelatnošću: njegovo je usmjerenje izrazito skolastičko, točnije neoskolastičko. Skolastička je filozofija za njega trajno valjana. Tajnu te trajne vrijednosti i uspješnosti skolastičke filozofije Šanc vidi u tome što ju resi "dosljednost" koja je u duhu Tominog i kršćanskog poimanja ravna savršenoj mudrosti; zahvaljujući toj značajki, "ona je još uvijek ostala mudrost, koja može upravljati životom, da postigne svoju pravu svrhu vremenitu i vječnu".⁴¹ Međutim, to nije slučaj kad je riječ o modernoj filozofiji. Glede moderne filozofije, Šanc dijeli mišljenje F. Klimkea da ona nije "vera vitae sapientia",⁴² nego da ju je "nedosljednost", u smislu neposjedovanja ili nepoznavanja ispravnog pojma i svrhe filozofije, te zanemarivanja raspoloživih spoznajnih sredstava i sposobnosti odnosno precjenjivanja jednih na uštrb drugih jer se u izboru istih kao kriterij uzimaju čuvstva, a ne jasno postavljani cilj itd., dovela do "neuspjeha" koji se ogleda u mnogobrojnim teškim pomutnjama i zabludama kakve su aktualizam, determinizam, koncijencijalizam, kriticizam, raznoliki idealizmi, pozitivizam, intuicionizam, modernizam i druge, a koje se odnose na spoznaju i poimanje svijeta, čovjeka, njegova života i Boga.⁴³

³⁷ Detaljan prikaz tog Šancova djela, njegove rezultate, potvrdu tih rezultata u kasnijim istraživanjima s naznakama mogućnosti daljnje primjene vidi: M. BELIĆ, "Doprinos Franje Šanca suvremenom istraživanju Aristotelove filozofije", u: P. SUDAR - F. TOPIĆ - T. VUKŠIĆ (ur.), *Vrhbosanska katolička bogoslovija (1890.-1990.)*, str. 123-147; studija je objavljena i u časopisu *Obnovljeni život* 48 (1/1993) 3-31.

³⁸ F. ŠANC, *Stvoritelj svijeta. Njegova egzistencija i narav i njegov odnos prema svijetu*, Nova tiskara Vrčec i dr., Sarajevo, 1935.; slovački prijevod izišao je u Trnavi 1944. god. U to djelo autor je spretno ugradio cijeli niz rasprava i članaka prethodno objavljenih uglavnom u časopisu *Život* između 1923. i 1935. god.

³⁹ Usp. M. JOSIPOVIĆ, "Limbourg i Šanc - istaknuti neoskolastički filozofi na katedri Vrhbosanske visoke teološke škole", str. 252-255. Ovaj se prikaz i ovdje donosi.

⁴⁰ Na neke od njih ćemo ovdje upozoriti.

⁴¹ F. ŠANC, *Temelj uspjeha i neuspjeha u filozofiji*, u: *Život* 9 (1928) 207-209; cjeloviti spis zahvaća str. 207-214.

⁴² F. KLIMKE, *Institutiones historiae philosophiae*, II, Sumptibus Univer. Gregorianae et Herder, Romae-Friburgi Brisg., 1923, str. 226.

⁴³ F. ŠANC, *Temelj uspjeha i neuspjeha u filozofiji*, cit., str. 209-214.

U djelu *Stvoritelj svijeta*,⁴⁴ na kojemu ćemo se sada više zadržati, jer je nastalo u Sarajevu, Šanc se više ili manje dotiče nekih od spomenutih “neuspjelih” sustava modernoga doba pokazujući njihove manjkavosti i povrh svega nesposobnost da primjereno očekivanjima i zahtjevima ljudskoga duha riješe problem Boga – “najvažniji” aktualni problem, jer je on “temelj i ključ” svih drugih nagomilanih suvremenih problema, koji potrešaju čitavo čovječanstvo, a obuhvaćeni su dvjema krizama: “krizom kruha” i “krizom mira”.⁴⁵ Predmet najopširnije kritike je pozitivizam A. Comtea i zajedno s njim svaki drugi pozitivistički sustav zato što je u najdoslovnijem smislu riječi “izvor agnosticizma”; polazeći od načela, koje ima podrijetlo u senzizmu D. Humea, da naime “samo to i samo toliko znademo, koliko smo iskusili, bilo sami bilo drugi”, pozitivizam poriče apstrakciju i opće pojmove i sudove, u čemu je tipično stanovište zauzeo J. S. Mill, teoretski, a ne i u praksi, ne priznaje općenitost znanstvenih sudova, što sve onemogućuje izgradnju logike koja bi univerzalno i nužno vrijedila, kao ni znanstvene etike, individualne i socijalne; nadalje, takav sustav radikalno niječe i odbacuje metafiziku, jer na njena pitanja “samo iskustvo ne može dati odgovora”, pa se umjesto istraživanja uzroka, što smatra “ispraznim i apsolutno nemogućim”, zaustavlja na “analiziranju ili opisi vanju” fenomena; napokon, kao takav, pozitivizam, makar se rado služi kršćanskom terminologijom, u biti je protivan istinskoj religiji te širom otvara vrata modernizmu a i laicizmu. Svoju strogu kritičku procjenu pozitivizma Šanc ovako zaključuje: “Pozitivizam razorno djeluje, gdje god ga susretnemo... ‘Nema sigurna znanja bez iskustva’ ili ‘iskustvo nada sve’, ovaj princip svakoga pozitivizma smrt je svakoj znanosti i krvnik sretnog života. Pozitivizam čovjeka baca u najgušću tamu, iz koje mu zatvara svaki izlaz i prijeći svaki pogled u nadosjetni svijet.”⁴⁶

I dok pozitivizam svu spoznaju nastoji skućiti na iskustveno područje, Šanc naglašava kako se “ljudski duh ne može odreći težnje za metafizikom”⁴⁷ i kako je čovjeku po prirodi potrebna religija, ali da njegovim potrebama ne odgovara “panteističko božanstvo”, nego “teistički Bog”.⁴⁸ A pristup u nadosjetilni svijet, prema Šancovu dubokom uvjerenju, omogućuje nam princip uzročnosti, ali u pretpostavci da je ispravno shvaćen

⁴⁴ F. ŠANC, *Stvoritelj svijeta. Njegova egzistencija i narav i njegov odnos prema svijetu*, "Nova tiskara" Vrčec i dr., Sarajevo, 1935.; slovački prijevod izišao je u Trnavi 1944. U to djelo autor je spretno ugradio cijeli niz rasprava i članaka prethodno objavljenih uglavnom u časopisu *Život* između 1923. i 1935. god.

⁴⁵ *Isto*, str. 1-9.

⁴⁶ *Isto*, str. 36-45.

⁴⁷ *Isto*, str. 42-43.

⁴⁸ *Isto*, str. 15-22. Od zastupnika neprihvatljivih panteističkih poimanja i tom kontekstu Šanc izričito spominje B. Spinozu, F. Paulsena, W. Wundta i H. Bergsona.

njegov smisao. Postoje naime vrlo raširena pogrešna poimanja toga principa, među kojima i po radikalnosti i po utjecajnosti prednjače Humeovo i Kantovo. Doduše na različite načine, ali i Hume, kojega slijede J. S. Mill i redom ostali pozitivisti, i Kant, za kojim su se povelili gotovo svi neskolastički filozofi, u zadnjoj liniji svode kauzalni princip na "princip 'zatvorene naravne kauzalnosti' ... prema kojemu se sve u svijetu zbiva po naravnim zakonima i na temelju naravnih ili fizičkih ili materijalnih uzroka, jer inače ne bi postojao onaj slijed između raznih pojava".⁴⁹ Takvom pak poimanju Šanc suprotstavlja tumačenje principa uzročnosti utemeljeno na nauci Aristotela i sv. Tome Akvinskog i potkrijepljeno mišljenjima neoskolastičkih filozofa. Idući naime dvostrukim putem, pomnom analizom pojmova neuzrokovanog i uzrokovanog bića, Šanc dolazi do konačnog rezultata: "Svako biće, koje je sastavljeno, i zato nema razloga svoje egzistencije u svojoj biti, ima uzrok. A ono biće, koje je posve jednostavno i zato ima razlog svoje egzistencije u svojoj biti, nema uzroka. To je kauzalni princip u najdubljem smislu."⁵⁰ To je "ključ, koji nam otvara nadosjetni svijet", tvrdi Šanc na kraju poglavlja; pomoću toga "principa možemo jasno spoznati, da postoji Bog, nestvoreni Stvoritelj čitavoga svijeta".⁵¹

I Aristotel je na temelju uzročnosti došao do spoznaje Božje egzistencije. Upravo je vrhunac njegove filozofije učenje o Bogu, koje ima obilježja prave znanosti utoliko što "se osniva na umskim razlozima, a ne na mnijenjima drugih ili na čuvstvima"; činjenica da u svijetu postoji gibanje za koje u samom svijetu nema dovoljnog razloga, dovela je Aristotela do toga da na više mjesta u svojim glavnim djelima, u *Fizici* i *Metafizici*, zaključuje da mora postojati "jedno biće, koje je posljednji uzrok svemu gibanju, i koje se zato samo ne giblje".⁵² Mnogim tekstovima Šanc obrazlaže tvrdnju da je Aristotel bio uvjeren u opstojnost samo jednog Boga kao ži-

⁴⁹ *Isto*, str. 49-53.

⁵⁰ *Isto*, str. 54-66. Osvrćući se u nastavku na taj "plod umovanja", Šanc još ističe da iznesena formula principa uzročnosti izražava ujedno zadnji unutarnji razlog prouzrokovanosti odnosno neprouzrokovanosti bića, te u svezi sa sporom oko analitičkog karaktera principa, iako "neki skolastički filozofi zaziru od Kantove terminologije", s većinom njih - kao što su D. Mercier, J. Gredt, K. Gutberlet, K. Frick, J. Donat, S. Zimmermann i drugi - zastupa: "Prvo ga možemo nazvati analitičkim sudom prema novoj, ili 'veritas per se nota ili iudicium per se notum' prema staroj terminologiji. To vrijedi za našu formulu 'kauzalnog principa' što nije 'ipsum esse', ne može postojati bez uzroka, a dosljedno vrijedi i za druge, običnije, formule 'što postaje ili što započinje ili što se mijenja, ima svoj uzrok'" (*isto*, str. 65-68).

⁵¹ *Isto*, str. 69. J. P. BOCK, u: *Gregorianum* 17 (1936) 441, smatra da je upravo "sjajna obrana kauzalnog principa", u okolnostima suvremenih zabluda, "das Hauptverdienst des Verfassers in diesem Buche".

⁵² F. ŠANC, *Stvoritelj svijeta*, str. 23 ss. Usp. npr. ARISTOTEL, *Fizika*, 241 b 35 ss.; 258 b 10 ss.; IDEM, *Metafizika*, 1071 b 2 ss.

vog, osobnog i najsavršenijeg bića koje je “uzrok svega u svijetu”, opravdano naglašavajući s E. Zellerom, iako tijekom izlaganja pokazuje da se s njim u mnogočemu ne slaže, da je to učenje o Bogu doista “prvi znanstveni teizam, jer u znanstvenom pogledu nadmašuje sve prijašnje filozofe ne izuzev ni Platona”.⁵³

Pomoću kauzalnog principa, pozivajući se na Aristotela i na sv. Tomu Akvinskog, a ne zanemarujući ni prokušane i priznate suvremene skolastičke filozofe, Šanc također, protiv Spinozinog realističkog i Hegelovog idealističkog panteizma koji zastupaju da je svijet nastao “evolucijom božanstva”,⁵⁴ dokazuje nužnost postojanja neuzrokovanog uzroka, Boga, kao stvoritelja svijeta⁵⁵ i osobnog bića, ukoliko naime na neizmerno savršen način posjeduje sve što uključuje pojam osobe.⁵⁶ Na tim temeljima Šanc razvija svoja daljnja razmatranja kojima tumači odnos između Stvoritelja i svijeta, vješto uklapajući u taj kontekst rasprave između ostalog o problemu zla, o slobodi ljudske volje, o pravnom poretku, o moralnom redu, o kulturi, zaključujući čitavo djelo odgovorom na pitanje o konačnom ispunjenju čovjekovih iskonskih težnji: “Stvoritelj ispunjava sve čeznuće naše- ga srca, i samo On. On je naša neizmerna vječna sreća i blaženstvo.”⁵⁷

Prvotni cilj kojega je autor želio postići djelom *Stvoritelj svijeta* i jest da utvrdi u uvjerenju one koji imaju ispravno poimanje Boga i njegova odnosa prema svijetu a onima što drugačije misle pomogne da isprave svoja shvaćanja,⁵⁸ jer je pitanje Boga, kako je već istaknuto, najvažnije aktualno pitanje za čovjeka. Djelo je ujedno produbljena i argumentirana kritika modernih nazora i filozofija zbog pogrešnog rješavanja tog problema, i s druge strane potvrda valjanosti i djelotvornosti klasične aristotelov-

⁵³ F. ŠANC, *Stvoritelj svijeta*, str. 24-35. Autor ima pred sobom djelo E. ZELLER, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Band IV (Zweiter Teil, Zweite Abt.), 4. Aufl., Verlag O. R. Reisland, Leipzig, 1921, te uz spomenuto odobravanje, na navedenim stranicama također kritizira i odbacuje Zellerove tvrdnje da Aristotel ne priznaje Božje sveznanje, volju, kao i eficientno i stvoriteljsko djelovanje.

⁵⁴ F. ŠANC, *Stvoritelj svijeta*, str. 73-77. Kad je riječ o idealističkoj evoluciji, jasno je “da logičnim procesom ne mogu postati stvari” jer “apstrakcije ne mogu djelovati”, a stvarna ili bitna evolucija božanstva jest protuslovnost zato što bi u takvom procesu jedna te ista stvarnost morala “izgubiti svoju bit i dobiti drugu, dakle postati ništa i opet nešto” (isto, str. 76).

⁵⁵ Usp. isto, str. 78-82.

⁵⁶ Usp. isto, str. 85-95.

⁵⁷ Isto, str. 303.

⁵⁸ Usp. isto, str. VII.

ske-skolastičke filozofije.⁵⁹

Stajalištima iznesenim u djelu *Stvoritelj svijeta*, prema Šancu suprotni su stavovi dijalektičkog materijalizma. On kaže: "Takav filozofski sistem to više veže našu pozornost, što jače ističe svoju volju, da zagospoduje čitavim našim životom, svakim našim uvjerenjem... On hoće da upravlja i našim privatnim i javnim i religioznim životom; on hoće da određuje i našu filozofiju i sociologiju i religiju. Na žalost vidimo, da njegovo nastojanje ne ostaje uvijek bez uspjeha... Pa opet jasno vidimo, da *gospodstvo dijalektičkog materijalizma ne donosi sreće niti pojedincima niti ljudskom društvu, niti čitavomu narodu, niti raznim njegovim slojevima.*"⁶⁰ Šanc je osvjedočen u štetnost dijalektičkog materijalizma te nastoji odvratiti od njega. U tu svrhu analizira temelje na kojima on počiva, naime materijalizam uopće, koji prema svojim različitim vrstama materiji pripisuje svojstva koja ona nema niti može imati, u prvom redu svojstva vlastita samo Bogu tako da bi Bog ustupio mjesto materiji, te opću Hegelovu teoriju dijalektike koju je K. Marx primijenio na područje ekonomskog ili materijalnog razvitka, ukazujući ujedno na dvije osnovne "njegove slabe strane": filozofsku neodrživost jer uključuje "razna protuslovlja i nemogućnosti" utoliko što "materija ne može nadomjestiti Boga", dokazujući to s više gledišta, i "njegov loš plod" jer, iako obećaje oslobodenje "od svih poteškoća" i ispunjenje svih želja i nada, i svojim pristašama donosi "razočaranje, gubitak svega, što ima za nas najveću vrijednost"; štoviše, "on baca u more očaja i neizmjerne žalosti ogromnu većinu ne samo svojih protivnika, već i svojih vjernih prijatelja, ako ga kušaju provesti u životu". Na kraju svoga razmatranja Šanc nije mogao izbjeći zaključak: "Dijalektički materijalizam ugrožava sve, što je temelj i srce i vjere i filozofije, i znanosti i praktičnoga života." Zbog toga mu se treba suprotstaviti i suzbijati ga koristeći upravo spomenute "njegove slabe strane".⁶¹

Jedna od teza koje karakteriziraju neoskolastiku nedvojbeno je Aristotelova nauka o hilemorfizmu. Tom se pitanju Šanc ozbiljno posvetio u spome-

⁵⁹ Od brojnih recenzija, osim spomenutog I. P. Bocka, vrijedno je upozoriti na opširan i detaljan prikaz djela što ga je napisao Đ. GRAČANIN, u: *Vrhbosna* 49 (1935) 123-126. Svi se recenzenti slažu u tome, a vidljivo je to i iz ovoga kratkog prikaza, da se ovo Šancovo djelo poglavito bavi teodicejskim pitanjima, pa zato iznenadujuće djeluje kad u članku A. MUŽINIĆ, "Filozofija u Hrvata od 1918-1938 godine", u: *Učitelj* 19 (3-4/1938) 221, čitamo sljedeću, i to jedinu tvrdnju: "..., a Dr. Franjo Šanc u svom savjesno izrađenom djelu 'Stvoritelj svijeta, njegova egzistencija, narav i njegov odnos prema svijetu' (1935) obrađuje mnoga kozmološka pitanja."

⁶⁰ F. ŠANC, "Na izvorima dijalektičkog materijalizma", u: *Život* 18 (1937) 420; rasprava zahvaća str. 420-433. Otprilike u isto vrijeme Šanc je objavio gotovo identičan rad s naslovom "Dijalektički materijalizam", u: *Kršćanska škola* 41 (1937) 93-99.

⁶¹ F. ŠANC, "Na izvorima dijalektičkog materijalizma", str. 432-433.

nutom djelu *Sententia Aristotelis* i rezultatima svoga istraživanja⁶² potvrdio kao dubok i pronicljiv mislilac, zainteresiravši za njih ne samo domaću nego i svjetsku filozofsku javnost. Poticaj da temeljito prouči taj ugaoni kamen svekolike Aristotelove filozofije prirode, koji predstavlja osobitu primjenu njegove nauke o aktu i potenciji, za Šanca je bila tvrdnja E. Zellerera,⁶³ C. Baeumkera⁶⁴ i njihovih sljedbenika da se Aristotel, želeći nadići Platonov pretjerani realizam, zapleo u različita protuslovlja i poteškoće. No, Šanc je mišljenja da "poteškoće proizilaze otud što se nedovoljno pazi na razliku između propadljive ili fizičke forme i nepropadljive ili metafizičke forme te njihovih odgovarajućih materija".⁶⁵ Posežući za obilnim tekstovima grčkog filozofa i potanko ih analizirajući on prvo uspješno dokazuje posve novu tezu da kod elementarnih zemaljskih supstancija osim parcijalnih prve materije i njoj odgovarajuće i od nje realno različite supstancijalne forme, u fizičkom, postoji i cjelovita zadnja materija, pojedinačni subjekt, s naravi, od njega pojmovno različitom, kao cjelovitom formom, u metafizičkom redu.⁶⁶ U svjetlu te razlike Šanc nalazi opravdanost umjerenog realizma u pitanju univerzalnih pojmova i znanosti, ustanovljuje da je prema Aristotelu zadnja materija princip individuacije te da bića sastavljena iz materije i forme nemaju svoj dovoljan razlog u sebi nego u onom što nije na takav način sastavljeno;⁶⁷ na temelju tih rezultata Šancu je bilo moguće odgovoriti na konkretne prigovore iznesene protiv Aristotelove nauke i pokazati da su u njoj protuslovlja samo prividna.⁶⁸

62 F. ŠANC, *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materia et forma in ordine physico et metaphysico in elementis terrestribus considerata*, Hrvatska bogoslovska akademija, svezak IX, Zagreb, 1928. Djelo je izašlo prvo u nastavcima u: *Bogoslovska smotra* 15 (1927) 177-208, 289-320, 433-464; *Bogoslovska smotra* 16 (1928) 66-88. Po objavljivanju djela uslijedile su mnogobrojne recenzije kako u domaćim tako i u inozemnim časopisima; najznačajnije odlomke s odgovorima na prigovore donosi F. ŠANC, "Quid viri docti censuerint de opere, cui titulus 'Sententia Aristotelis de compositione corporum'", u: *Bogoslovska smotra* 19 (1931) 305-312.

63 E. ZELLER, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. C.

64 BAEUMKER, *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie*, Aschendorfschen Buchhandlung, Münster, 1890.

65 F. ŠANC, *Sententia Aristotelis de compositione corporum*, str. 2.

66 Autor navodi 282 što kraća što dulja Aristotelova teksta i u grčkom originalu i u vlastitom prijevodu na latinski obrazlažući postupno svoju tezu. Da je u tome uspio priznali su mu između ostalih: L. FUETSCHER, u: *ZkTh* 52 (1928) 562-563; K. GRIMM, u: *Scholastik* 4 (1929) 269-270; J. MERTENS, u: *Gregorianum* 11 (1930) 630-632; J. B. SCHUSTER, "Eine neue Deutung des Aristotelischen Hylebegriffes", u: *Scholastik* 10 (1935) 31-54. U svezi sa zadnjim člankom vidi: I. P. BOCK, "Jedno priznanje knjizi Oca Fr. Šanca D. I.", u: *Bogoslovska smotra* 23 (1935) 187-192.

67 Usp. F. ŠANC, *Sententia Aristotelis de compositione corporum*, str. 108-109.

68 Usp. isto, str. 109-119. Vrijednost Šancovih rješenja Zellerovih prigovora bio je osporio jedino B. BADROV, u: *Franjevački vijesnik* 35 (1928) 95-96.

Šancovo istraživanje bez dvojbe predstavlja vrijedan doprinos boljem poznavanju Aristotelove izvorne misli i putokaz za nove pristupe Aristotelovim tekstovima; pokazalo je također da hilemorfizam u nauci Aristotela i sv. Tome Akvinskoga nije isti,⁶⁹ iako je već Šanc na temelju nekih tekstova ustanovio "a mente S. Thomae non esse alienam" ideja o dvostrukoj materiji i formi, fizičkoj i metafizičkoj.⁷⁰ I dok se u hilemorfističkoj doktrini potvrdio kao vrhunski metafizičar 20. st. na svjetskoj razini, u prikazima neoskolastike u Hrvata, Šanc zauzima jedno od vodećih mjesta.⁷¹

Zadržali smo se samo na dijelu Šancova djela koje datira iz vremena njegova djelovanja u Sarajevu. Njegovo djelo zaslužuje da ga se još temeljitije i obuhvatnije prouči i predoči javnosti. I dosadašnje istraživanje njegova djela pokazuje nedvojbeno da se on ovdje, u srcu Balkana, u nimalo poticajnoj i od jačih znanstvenih središta udaljenoj sredini, razvio u renomiranog filozofa, vrijednog poštovanja. Ne samo zbog vjernosti odredbama Crkve i *ex officio*, nego i iz osobnog uvjerenja i argumentirano bio je privržen klasičnoj skolastičkoj filozofijskoj tradiciji koju je uspješno produbljivao, izlagao, branio i modernim sustavima, nespojivim s kršćanskim svjetonazorom, suprotstavljao kao filozofiju koja odgovara očekivanjima čovjeka i zahtjevima ljudske naravi;⁷² bio je trijezno kritičan te, osim što je ukazivao na razumu strane i po individualni, društveni i pogotovo religiozni život štetne struje i pojave, prepoznavo i pozitivno vrednovao ideje moderne misli koje se uklapaju u misaoni okvir *philosophiae perennis*. U svoje vrijeme bio je unutar neoskolastike vrijedni mislitelj koji zacijelo i danas može biti poticaj i inspiracija i od kojega se uvijek može puno naučiti.

U razdoblju od ponovnog otvaranja Vrhbosanske katoličke bogoslovije i filozofsko-teološkog studija na njoj u jesen 1969. god. posve je opravdano upozoriti na filozofsko djelo isusovca dr. Miljenka Belića (1921.-2008.), koji je od 1969. do 1972. god. obavljao službu rektora Bo-

⁶⁹ Usp. M. BELIĆ, "Hylemorphismi locus eiusque momentum in systemate Aristotelis et in systemate Sancti Thomae", u: AA. VV., *Il cosmo e la scienza. Atti del Congresso Internazionale*, Ed. Domenicane Italiane, Napoli, 1978., str. 276-282.

⁷⁰ F. ŠANC, "Utrum admittenda sit distinctio inter physicam et metaphysicam materiam et formam?", u: AA. VV., *Acta II. Congressus internationalis thomistici Romae 1936 habiti*, Marietti, Taurini, 1937., str. 297-310.

⁷¹ Usp. A. MUŽINIĆ, "Filozofija u Hrvata od 1918-1938 godine", str. 213, 221; J. HARAPIN, "Razvitak filozofije kod Hrvata", u: *Croatia Sacra* 11-12 (20-21/1943) 172; J. HLEBŠ, "Südosteuropa", u: *ChPh* II, str. 855-856; M. BELIĆ, "Šanc i Kozelj - dva slovenska filozofa među Hrvatima", u: *Filozofska istraživanja* 53-54, god. 14 (2-3/1994) 453-458; M. JOSIPOVIĆ, "Limbourg i Šanc - istaknuti neoskolastički filozofi na katedri Vrhbosanske visoke teološke škole", str. 250-260.

⁷² Usp. M. JOSIPOVIĆ, "Limbourg i Šanc - istaknuti neoskolastički filozofi na katedri Vrhbosanske visoke teološke škole", str. 252.

goslovije, a uz to od 1969. do 1975. te od 1978. do 1981. i od 1989. do 1992. god. na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji predavao filozofske, a u nekim godinama i druge discipline te bio duhovnik bogoslovima. On je, kao već ranije dokazani metafizičar, obnovio prijašnju ozbiljnost i temeljitost filozofskog studija na VKT.⁷³

Miljenko Belić je bio vrstan i jasan profesor, dubok mislilac, jedan od najuglednijih suvremenih metafizičara među Hrvatima, a i u svijetu cijenjen i uvažavan. Bavio se je intenzivno proučavanjem kako antičke Aristotelove tako i filozofije sv. Tome Akvinskog, sv. Bonaventure i Duns Scota, te pažljivo pratio razvoj suvremene misli. Od bogatog spisateljskog opusa izdajamo knjige *Čovjek i kršćanstvo*,⁷⁴ *Metafizička antropologija*,⁷⁵ *Ontologija*.⁷⁶ Zapaženi su njegovi nastupi na znanstvenim skupovima kod nas i u inozemstvu, koji doprinose osvjetljavanju raznih filozofskih problema, u prvom redu metafizičkih. Njegovi nastupi na takvim međunarodnim skupovima u vrijeme njegova filozofskog djelovanja u Sarajevu, koji su potom objavljeni, obrađuju primjerice čovjekov odnos prema Bogu u svjetlu nauka Duns Scota,⁷⁷ pitanje sigurnosti umskog spoznavanja prema sv. Bonaventuri,⁷⁸ hilemorfizam i njegovo značenje u Aristotelovu i Tominu sustavu,⁷⁹ elemente analogije bića prema Duns Scotu,⁸⁰ različite oblike analogije bića koje koristi sv. Toma Akvinski,⁸¹ razliku između biv-

⁷³ M. JOSIPOVIĆ, "Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTS", str. 113-114.

⁷⁴ M. BELIĆ, *Čovjek i kršćanstvo*, Zagreb, 1967.

⁷⁵ M. BELIĆ, *Metafizička antropologija*, Zagreb, 1993., drugo popravljeno izdanje 1995.

⁷⁶ M. BELIĆ, *Ontologija. Biti, a ne ne-bit, što to znači*, Zagreb, 2007. Valja upozoriti da su *Metafizička antropologija* i *Ontologija* prije objavljivanja tiskom bile više puta ciklofilski izdane za potrebe studenata i u svakom novom izdanju dopunjavane i proširivane.

⁷⁷ M. BELIĆ, "Relationes hominis ad Deum indicatae in eius cognitione spiritali", u: *Deus et Homo ad mentem Ioannis Duns Scoti. Acta Tertii Congressus Scotistici Internationalis 1970, celebrati in Wien, Romae 1972*, str. 557-564.

⁷⁸ M. BELIĆ, "Misterij sigurnosti umskog spoznavanja u nauci sv. Bonaventure", u: *Objava i teologija. Zbornik radova kongresa u čast sv. Bonaventure. Zagreb 1974., Zagreb 1977.*, str. 103-121.

⁷⁹ M. BELIĆ, "Hylemorphismi locus eiusque momentum in systemate Aristotelis et in systemate Sancti Thomae", u: *Atti del Congresso Internazionale, br. 9, Il Cosmo e la Scienza, Acta Congressus Thomistici Romae et Neapoli 1974 celebrati*, Napoli 1978, str. 276-282.

⁸⁰ M. BELIĆ, "Quaedam elementa analogiae entis secundum philosophiam Duns Scoti", u: *Regnum Hominis et Regnum Dei. Acta IV Congressus Scotistici Internationalis, Patavii 1976 celebratum*, vol. I., Romae 1978., str. 315-324.

⁸¹ M. BELIĆ, "Diversi modi analogiae entis quibus tum explicite tum implicite utitur S. Thomas", u: *Atti dell'VIII Congresso Tomistico Internazionale, vol. V: Problemi Metafisici. Acta Congressus Romae 1980 celebrati*, Città del Vaticano, 1982., str. 179-190.

stvovanja i ne-bivstvovanja u svjetlu nauke o analogiji bića⁸² itd.

Svojim vrijednim studijama i člancima Belić je zastupljen u brojnim zbornim djelima i časopisima, na hrvatskom i na stranim jezicima. U povodu njegove 75. obljetnice života tiskan je njemu u čast zbornik radova s naslovom *Ljepota istine*,⁸³ a posljednja bibliografija njegovih radova, koju će još trebati dopuniti, u spomenutoj njegovoj *Ontologiji*.⁸⁴ Ipak, uza sve to, uvjereni smo da tek dolazi vrijeme temeljitijevoga i obuhvatnijega proučavanja kao i objektivnijega vrednovanja Belićeva filozofskog djela, zajedno s njegovim uzornim svećeničkim i redovničkim likom.⁸⁵

⁸² M. BELIĆ, "'Biti ili ne-bit' u svjetlu analogije bića", u: *Filozofija u susret teologiji. Radovi simpozija Filozofsko-teološkog instituta D. I. prigodom 50. obljetnice Filozofskog studija*, Zagreb, 1989., str. 37-98.

⁸³ M. STEINER (ur.), *Ljepota istine. Zbornik u čast p. Biljenka Belića SJ u povodu 75. obljetnice života*, Zagreb, 1996.

⁸⁴ M. BELIĆ, *Ontologija*, str. 13-20.

⁸⁵ M. JOSIPOVIĆ, "Rudolf Brajičić. Miljenko Belić, Stjepan Kuzmić. Profesori na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji", u: *Vrhbosnensia* XII (1/2008) 204-205.